

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'25

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2023.3/27>

Івахненко А. О.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

СКЛАДОВІ МОВЛЕННЄВОГО ОБРАЗУ МАНІЯКА В МЕДИЧНОМУ ТРИЛЕРІ ТА СПОСОБИ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ В ПЕРЕКЛАДІ

(на прикладі твору Т. Геррітсен *The Apprentice*)

Стаття присвячена складовим мовленнєвому образу персонажа художнього твору та способам його відтворення в перекладі українською мовою. В результаті аналізу було виділено складові мовленнєвого образу злочинця в трилері Т. Геррітсен «The Apprentice» на трьох рівнях: синтаксичному, лексичному та стилістичному. На першому рівні для нього характерне вживання складних складносурядних і складнопідрядних речень, а також простих розповсюджених речень з великою кількістю однорідних членів. У перекладі змінено співвідношення складносурядних і складнопідрядних речень: кількість перших зменшено вдвічі, а других – навпаки, вдвічі збільшено. Також український варіант пропонує втричі більше еліптичних конструкцій. На другому рівні відзначено активне вживання персонажем медичної термінології. Кількість термінів у перекладі трохи менша (п'ять проти семи в оригіналі), але така різниця є незначною і тому на загальний образ не впливає. На третьому рівні було відмічено вживання лексики книжного стилю, епітетів, сталих висловів, порівнянь і метафор. Із семи лексичних одиниць, що належать до книжного стилю, п'ятьом було знайдено стилістичні відповідники, і лише у двох випадках було здійснено стилістичний зсув: одна лексема була передана нейтральною, і одна – розмовною лексикою. Із п'яти сталих висловів, ужитих в оригіналі, три було передано функціональним аналогом, і два було втрачено як сталі вислови при збереженні семантики. Із десяти вжитих епітетів п'ять було передано словниковим відповідником, по одному – генералізацією, заміною словом із іншим значенням, граматичною заміною, калькою, і один було вилучено. Із чотирьох порівнянь збережено всі чотири, у всіх випадках вжито комплексні трансформації на основі кальки. Із п'яти метафор збережено чотири (найчастіша трансформація – граматична заміна) і втрачено одну при збереженні семантичного боку вислову (застосовано комбінацію вилучення і калькування). Мовленнєвий образ було збережено завдяки пошуку словникового відповідника й функціонального аналогу, а також застосуванню калькування, граматичної заміни та перестановки.

Ключові слова: мовленнєвий образ, епітет, порівняння, метафора, художній переклад, перекладацька трансформація.

Постановка проблеми. Художній переклад в Україні останнім часом, незважаючи на повномасштабну війну, продовжує активно розвиватися. Увазі читачів сьогодні пропонуються різноманітні серії в жанрі детективу (пригоди професора Ленгдона за авторством Дена Брауна), фентезі («Пісня льоду і полум'я» Джорджа Мартіна), трилеру (серія «Ріццолі та Айлз» Т. Геррітсен) тощо, головні герої в яких переходять з одного роману до іншого, певним чином змінюючись і розвиваю-

чись, але зберігаючи основні свої характеристики. Тому завжди цікаво подивитися, які особливості образу персонажів перекладачам вдалося зберегти, а які – ні, і зробити висновки щодо вірного віддзеркалення цих образів, у цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо подивитися на тлумачення терміну «образ», у цілому, то сьогодні існує низка його визначень. Мабуть, одна з найбільш детальних і обґрунтованих інтерпретацій наводиться у «Літерату-

рознавчій енциклопедії» Ю. Коваліва [4], в якій зазначається, що образ являє собою «особливу форму художнього структурування дійсності, якій притаманна яскрава предметна чуттєвість» [4, с. 139]. Дослідниця В. О. Мартиненко тлумачить художній образ з точки зору філософії, а саме – як «категорію художньої гносеології як єдність форми і змісту, знаково виражений наслідок творчої діяльності, суб'єкт якої (письменник) відчув об'єкт, підтвердивши правочинність мімезису» [5, с. 139]. З боку літературознавства підходить до тлумачення образу А. Ситченко, розглядаючи його як «результат процесу художнього відбиття утворює єдність емоційного й логічного аспектів, зумовлену об'єктивно-суб'єктивною природою художньої творчості і сприймання, що визначається естетичним ідеалом митця і впливає на особистісне формування читача» [7, с. 10]. Ця єдність, зазначає дослідник, є типовою для всіх образних складових художнього твору як такого, що не може не впливати на шлях його сприйняття читачем (а звідси, додамо від себе, – і перекладачем, бо як відомо, перекладач, перш за все, – читач). Так, сприйняття образу-персонажа нерозривно пов'язане зі сприйняттям та усвідомленням «узагальненої конкретної сутності, вираженої в наочно-чуттєвій формі дійової особи твору» [там само]. Образ персонажа конкретизується кожним окремим читачем, коли останній, спираючись на контекст, відтворює його ідейно-художній зміст і значення, знаходить у тексті втілення певних ідей автора, виводить образні узагальнення. Художній образ, в загалі, і образ-персонаж зокрема, мають бути логічними, оскільки «література є однією з форм суспільної свідомості» пише С. Ящук [8]; а його емоційний бік розкривається, перш за все, завдяки активній позиції читача, який тлумачить зображене письменником [8].

Образ персонажа має низку складників, серед яких науковці виділяють такі: особливості зовнішності, певні психологічні риси, манера поведінки, смаки [6], мовленнєві особливості [2] тощо. При цьому, останній складник образу неминує відбиває більшість зазначених до нього (щодо особливостей зовнішності – то питання суперечливе). Аналіз цих складників дає змогу зробити висновок щодо цілісного образу персонажу, його ролі в тексті, ставлення до нього автора й у цілому ідіостилію останнього.

Велика кількість науковців зазначає, що для створення та сприйняття образів персонажів художніх творів важливу роль грає їхнє мовлення. Так, М. В. Бережна [2] стверджує, що мовлення

одного героя твору має містити певні яскраві, типові моменти, які відрізняють його не лише від мовлення автора, а і від мовлення інших персонажів. Причина такої вимоги полягає у необхідності, по-перше, привернути увагу читачів яскравими образами, а по-друге, у наданні читачам можливості розрізняти персонажів, у такий спосіб полегшуючи розуміння ходу подій.

Цілком логічною також є вимога до перекладачів якомога повніше відтворювати мовленнєві складові цих образів, тому **мета нашої розвідки** полягала у виявленні шляхів передачі мовлення конкретного персонажа українською мовою. Матеріал дослідження склав оригінал твору Т. Геррітсен *The Apprentice* [1] та його переклад українською мовою, виконаний Іриною Серебряковою [3].

Виклад основного матеріалу. Даний роман є другим за послідовністю твором у серії Rizzoli&Isles сучасної американської авторки азійського походження Тесс Геррітсен. За жанром уся серія відноситься до медичного трилера і демонструє неабияку обізнаність авторки у різних сферах медицині, що пояснюється отриманою освітою письменниці та її роботою в якості терапевта. Її романи насичені специфічною термінологією, яка стає загальною рисою її текстів, без різниці щодо того, чи ми маємо справу зі словами автора, чи зі словами того чи іншого персонажа. Адаже герої серії – лікарі, патологоанатоми, поліцейські. Тому, говорячи про мовленнєвий портрет того чи іншого персонажа і виокремлюючи вживання термінології як складову мовленнєвого образу, ми не можемо заявляти, що наявність термінів у мовленні є унікальною характеристикою героя трилера; скоріше, індивідуальною особливістю персонажа слугуватиме повна відсутність (чи менша, порівняно з іншими персонажами, присутність) термінології в його чи її репліках.

Роман «Асистент» виділяється серед інших творів серії, на нашу думку, своєю цікавою композицією: злочинець у тексті з'являється на початку даного трилера (від його особи написаний Пролог) та наприкінці – останній розділ теж написаний від його особи. Такий саме підхід (розміщення внутрішнього монологу маніяка на початку або в кінці розділів) авторка застосовує ц до всього твору, в цілому. Тому можна висунути припущення, що така структура є не випадковою, а являє собою специфічний стилістичний прийом – рондо. Мовленнєвий образ злочинця, в основному, утворюється за рахунок мовно-стилістичних особливостей його внутрішнього монологу: навіть реальний діалог

між засудженим і психіатром пропонується читачам у ретроспективі – у вигляді спогадів злочинця, в рамках того ж таки внутрішнього монологу.

Розглянемо складові мовленнєвого образу злочинця – Воррена Гойта (Warren Hoyt). Ця людина розумна і достатньо освічена (він вивчав медицину в університеті, після відрахування за аморальну поведінку працював лаборантом у лікарні і продовжував самовдосконалення), тому в його мовленні присутні складні граматичні та синтаксичні структури, терміни з різних (а не лише медичних) сфер людської діяльності, алюзії на художні та філософські твори тощо. Переходячи до конкретики, слід зауважити, що для його мовлення типовими є такі риси:

– **складний синтаксичний рівень**, що проявляється у вживанні розповсюджених речень із однорідними членами; складних сурядних і підрядних речень; складних атрибутивних груп;

– **складний лексичний рівень**, для якого характерне вживання термінів і слів іноземного походження;

– **складний стилістичний рівень**, типовими ознаками якого у випадку з Ворреном Гойтом є гра на нюансах значень, а також активне вживання лексичних одиниць книжного стилю, епітетів, порівнянь, метафор, алюзій.

В якості ілюстративного матеріалу для нашої статті візьмемо англomовний і україномовний варіанти Прологу (*Prologue*). Визначимо конкретні елементи тексту, що вказують на розвиненість мовлення персонажа та допомагають створити образ гарно освіченої людини. Подивимося, чи ці елементи були відтворені (або у той чи інший спосіб скомпенсовані) в перекладі, і чи вдалося перекладачці відтворити мовленнєвий образ головного антагоніста роману.

Пролог у даному творі не лише дозволяє читачам зрозуміти, про що піде мова далі, які передумови існують у вчинків персонажів чи перебігу подій, як це зазвичай буває у художніх текстах, а й відразу занурює читачів у внутрішній світ убивці, допомагають скласти уявлення про його особистість.

Перше ж речення Прологу інтригує читачів і водночас натякає на психічні особливості персонажа: *Today I watched a man die*. З точки зору граматики, тут використана складна конструкція *see smb do sth*, а з точки зору лексики увагу привертає дієслово *watch*, яке містить натяк на процесуальність, на відміну від *see*, яке можна використовувати для простого зазначення фактів: *watch* означає спостерігати за чимось чи кимось, у той час як

see – побачити, помітити щось чи когось. Тобто, у цьому реченні мова йде про те, як персонаж спостерігав за вмиранням. Таку процесуальність можна передати українською мовою за допомогою дієслів недоконаного виду та з'ясувальним підрядним реченням, наприклад: *Сьогодні я бачив, як помирає людина*. Або, ближче до тексту: *Сьогодні я спостерігав, як помирає людина*. Другий варіант є кращим, тому що відразу дозволяє зробити припущення і щодо жанру твору, і щодо морального стану героя: побачити чиюсь смерть уже моторошно, а якщо персонажу доводиться спостерігати її в процесі, то ми точно маємо справу з трилером чи романом жахів, і персонаж або отримує психічну травму (коли змушений спостерігати), або є не дуже психічно нормальним (коли не захотів допомогти, чи піти геть чи, принаймні, відвернутися). Перекладачка пропонує такий варіант цього речення: *Сьогодні я бачив смерть*. Дане речення є граматично і синтаксично простим і не містить значення процесуальності, а отже, не натякає ані на жанр твору, ані на психічний стан персонажа.

Перейдемо до аналізу синтаксичних особливостей мовлення Воррена Гойта в оригіналі та перекладі. Для англomовного варіанту характерна велика кількість складних речень: 7 складнопідрядних, 16 складносурядних, 23 розповсюджених простих речень. У мовленні персонажа присутня також незначна кількість (усього три) еліптичних конструкцій, що являють собою неповні речення: *On his blood* (використовується для уточнення, а також для привертання уваги читачів: *I focus, instead, on his wound. On his blood*), *Back!* (вжито у репліці поліцейського, підкреслює надзвичайність ситуації: “*Back! Everyone get back!*”), *One of my kind* (синонімічна конструкція, вжито для підкреслення важливості пошуків: *I search their faces, seeking my blood brother among them. One of my kind*). У перекладі кількість еліптичних конструкцій збільшена втричі (їх десять замість трьох), але вони являють собою не окремі неповні речення, а оформлені як частина складного речення, наприклад: *У мене заплющені очі, тому я не бачу полиску леза. Не бачу, як чоловік, похитнувшись, падає на спину* [3, с. 9]. Тут еліптична конструкція використана для посилення драматизму ситуації. Або ще один приклад: *До чоловіка підходжу лише я. На мить завмираю, стоячи над ним* [3, с. 10]. Таке оформлення опису подій, з одного боку, додає паузи у розповіді, роблячи перебіг подій більш розтягнутим у часі, а з іншого – додає розповіді відстороненості, роблячи її схожою на виклад подій у якомусь офіційному документі на кшталт поліцейського прото-

колу. Той самий прийом використаний і в цьому прикладі: *Рана смертельна, і він це знає. Намагається сфокусувати погляд* [3, с. 10]. Таким чином, усічені конструкції в оригіналі є нечисленними, на відміну від складних чи, хоча б, розповсюджених речень, що допомагає створити образ людини освіченої, схильної до розлогих, навіть філософських міркувань. У перекладі образ, що створюється, викликає більше асоціацій із чиновником, ніж філософом. Щодо розповсюджених та складних речень, то український текст також рясніє ними, і навіть подекуди у більшій кількості, ніж оригінал: 28 розповсюджених простих речень (проти 23 в оригіналі), 13 складнопідрядних (проти 7, різниця майже удвічі), 8 складносурядних (проти 16, зменшення вдвічі). Причина збільшення кількості складнопідрядних речень цілком об'єктивна і полягає у різниці між мовами, як у цьому прикладі: *He wants me to bend closer*. [1] – *Він хоче, щоб я нахилився ближче* [3, с. 10]. Щодо зменшення кількості складносурядних речень, то воно відбувається за рахунок членування речень і вживання еліптичних конструкцій, наприклад: *He tries to speak to me, his lips moving without sound, his eyes struggling to focus*. – *Намагається сфокусувати погляд. Ворушить губами, силується говорити, але нічого не чути*. [3, с. 10]. У даному випадку під час перекладу, окрім зміни виду речення, відбулася зміна підмета: оригіналі ужито однорідні підмети *he, his lips, his eyes*, у той час як у перекладі передбачається підмет «він», але підмет вилучається, утворюючи, таким чином, еліптичні конструкції з присудками: *намагається, ворушить, силується*. Крім того, у цьому прикладі переставлено місцями дії: в англійському тексті спочатку описано, як поранений намагається заговорити, для цього ворушить губами, а вже потім – як він силиться сфокусувати погляд; в українському тексті він спочатку дивиться, потім ворушить губами, тому що хоче щось сказати. Тобто, тут ми спостерігаємо інше сприйняття перебігу подій перекладачкою: у Т. Геррітсен все відбувається майже одночасно, людина у розпачі, вона більше не може керувати власним організмом, і головний антигерой це розуміє; у І. Серебрякової чи то потерпілий перевіряє функції організму одна за одною, послідовно, тобто паніка в нього якщо і з'являється, то вже на останньому етапі такої «перевірки», чи то Воррен Гойт скрупульозно «веде спостереження», не звертаючи уваги на психологічний стан потерпілого.

Перейдемо до аналізу лексики. В оригіналі знаходимо 7 термінів, а саме (наведемо їх у тому порядку, в якому вони зустрічаються в тексті):

trespasses, sternum, pericardium, tubes, centrifuges, cells, serum. Здебільшого, це слова латинського походження. Чотири із семи термінів були передані українською мовою за допомогою еквівалента чи словникового відповідника: *перикард, пробірка, центрифуга, сироватка*. Два із них (*перикард* і *центрифуга*) – також латинського походження. *Trespass* передано заміною словом книжного стилю – як *переступ*; *sternum* – описовим перекладом, як *ліва частина грудей*; термін *cells* передано іншим терміном – *плазма* – який має більш широке значення, тобто тут було застосовано генералізацію. Таким чином, можна сказати, що на лексичному рівні мовленнєвий образ персонажа збережено: це освічена людина, яка знається на медичній термінології.

І, нарешті, проаналізуємо відтворення стилістичного шару мовленнєвого образу Воррена Гойта. Щодо книжного стилю, то в оригіналі маємо 7 таких випадків: *marvel, drama unfolded, to savor the spectacles, the rare thrills, lies abandoned, flesh, they are leery of me*. На книжний стиль у даних прикладах вказує не лише використання специфічної лексики (*marvel, unfold, savor, etc.*), а і специфічна граматики (*lies abandoned, are leery of*). Передані вони були таким чином, відповідно: *в захваті; вистава відбувалася; смакувати видовища; маленькі трепетні приємності, такі рідкісні; валяється; плоть; остерігаються мене*. У більшості випадків (5 із 7), як бачимо, стилістичне забарвлення тексту зберегти вдалося завдяки різноманітним перекладацьким прийомам і трансформаціям: *marvel* – *в захваті* – смисловий розвиток, *to savor the spectacles* – смакувати видовища – калькування, *the rare thrills* – *маленькі трепетні приємності, такі рідкісні* – описовий переклад, *flesh* – *плоть* – словниковий відповідник, *they are leery of me* – *остерігаються мене* – граматична заміна. Лише у двох випадках стався стилістичний зсув: при передачі вислову *drama unfolded* як *вистава відбулася* книжковий стиль було замінено на нейтральний, а при передачі *lies abandoned* як *валяється* книжковий стиль було замінено на розмовний. Тобто, в цілому, зі з оригіналу, і з перекладу видно, що персонаж – людина освічена й культурна.

Із п'яти сталих висловів, ужити в оригіналі, три було передано функціональним аналогом (*life can turn on a dime* – *життя здатне на круті повороти, deathbed confession* – *передсмертна сповідь, blood brother* – *брат по крові*), і два було втрачено як сталі вислови при збереженні семантики (*I know it down to its elements* (переробка вислову *break down*

to its elements – розкласти на складові) – Я знаю її добре – аж до найменших елементів – передано за допомогою кальки та додавання; *the face of mercy* – милосердний – часткове вилучення). У перекладі, як видно із прикладів, персонаж менш схильний до вживання сталих висловів.

Із десяти вжитих епітетів п'ять було передано словниковим відповідником (*worn* – пошарпані, *startling* – приголомшливий, *agitated* – збуджений, *glaring* – яскравий, *silken* – шовковистий), по 1 – генералізацією (*white-blond* – білявий), заміною словом із іншим значенням (*smooth and metallic* – незрівнянний металевий), граматичною заміною (*straw-colored* – солом'яного кольору), калькою (*god-given* – Богом даний) і один було вилучено (*sacred*). Мовлення персонажа однаково насичена епітетами, що, знову, створює образ гарно освіченої людини, яка любить читати і вмє красиво висловлюватися.

Із чотирьох порівнянь збережено всі чотири, у всіх випадках вжито комплексні трансформації на основі кальки. Із п'яти метафор збережено чотири (*I have seen it flow in satiny streams* – Я бачив, як вона атласною стрічкою розмотується – метафору збережено, але вжите інше дієслово; *a brief spark of gratitude lights his eyes* – і в його очах зблискує вдячність – калька, граматична заміна, вилучено слово *brief*; *day...*

which ripened gloriously hot and sunny – цей чудовий спекотний день розкривається у всій своїй зрілій сонячній красі – перестановка, граматична заміна; *see-nothing, know-nothing masks of indifference* – ховаються під звичними байдужими масками «нічого не бачу, нічого не чую» – граматична заміна, перестановка), втрачено одну при збереженні семантичного боку вислову (*the air is thick with shouts and curses* – під нескінченні крики й лайку). За цим показником, таким чином, мовленнєвий образ персонажа також збережено.

Висновки. Завдяки вживанню складних синтаксичних і граматичних структур, специфічної медичної термінології та цілої низки стилістичних прийомів маніяк-убивця сприймається читачами і оригіналу, і перекладу як людина гарно освічена, стримана, добре обізнана у медицині та літературі. Різниця між мовленнєвими образами полягає у тому, що в перекладі Воррен Гойт більш нервовий і менше знайомий із медициною, а також менше схильний до філософських роздумів. Збереження мовленнєвого образу було досягнуто завдяки застосуванню низки перекладацьких прийомів і трансформацій, серед яких найчастіше – вживання словникового відповідника, калькування, граматичні заміни та перестановки – тобто, ті трансформації, які в принципі характерні для перекладів з англійської мови українською.

Список літератури:

1. Gerritsen T. The Apprentice. URL : https://onlinereadfreenovel.com/tess-gerritsen/42448-the_apprentice_read.html (дата звернення: 25.12.2022).
2. Бережна М. В. Відтворення мовленнєвої характеристики персонажів (на матеріалі англomовних художніх текстів та їх перекладів українською мовою). Science and Education a New Dimension. Philology. 2021. V(34). Issue: 124. С. 11–15.
3. Геррітсен Т. Асистент / пер. з англ. І. Серебрякової. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2020. 368 с.
4. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 624 с.
5. Мартиненко В. О. Труднощі сприймання художніх творів молодшими школярами. Українська мова і література в школі. 2012. № 6. С. 16–20.
6. Сізова К.Л. Ономастична характеристика як складова портрета героя у драматургії. Культура народів Причорномор'я. 2011. № 214. С. 168–172.
7. Ситченко А. Л. Теоретико-методичні засади аналізу художнього твору в шкільному курсі літератури: автореф. дис. ...на здоб. наук. ступ. д-ра пед. наук : 13.00.02 . Київ, 2005. 40 с.
8. Ящук С. Розвиток творчого потенціалу у процесі проектно-технологічної діяльності. Рідна школа. 2004. № 4. С. 9–11.

Ivakhnenko A. O. COMPONENTS OF MANIAC'S SPEECH IMAGE IN A MEDICAL THRILLER AND WAYS OF THEIR REPRODUCTION IN TRANSLATION

The article deals with studying the components of the character's speech image and ways of its reproduction while translating it into Ukrainian. As a result of the analysis, the components of the speech image of the criminal in T. Gerritsen's thriller "The Apprentice" were identified on three levels: syntactic, lexical, and stylistic. At the first level, it is characterized by the use of compound and complex sentences, as well as extended sentences with a large number of homogeneous parts. In the translation, the ratio of complex and compound

sentences has been changed: the number of the former has been halved, and the number of the latter, on the contrary, has been doubled. Also, the Ukrainian version offers three times as many ellipses. At the second level, the character's active use of medical terminology is noted. The number of terms in the translation is slightly smaller (five against seven in the original), but this difference is insignificant and therefore does not affect the overall speech image. At the third level, the use of book-style vocabulary, epithets, fixed expressions, similes and metaphors was noted. Of the seven lexical units belonging to the book style, five were rendered with their stylistic equivalents, and a stylistic shift only happened in \ two cases: one lexeme was rendered by a neutral one, and one by colloquial vocabulary. Of the five fixed expressions used in the original, three were transferred by their functional equivalents, and two were lost as fixed expressions while preserving their semantics. Of the ten epithets used, five were transferred by an equivalent, and generalization, replacement with a word with a different meaning, grammatical replacement, tracing, and omission were used in the five other cases, respectively. Of the four similes, all four were preserved, in all cases complex transformations based on tracing were used. Of the five metaphors, four are preserved (the most frequent transformation is grammatical substitution) and one is lost while preserving the semantic side of the expression (a combination of omission and tracing is used). The speech image was preserved thanks to the search for a full/partial equivalent and functional equivalent, as well as to the use of tracing, grammatical substitution and permutation.

Key words: *speech image, epithet, comparison, metaphor, fiction translation, translator's transformation.*